

ההתקבלות הציבורית של הסרבנות הצבאית והממד הזהותני של השטחים

איתן אורקיבי ואודי לבל

מבוא

מלחמת ששת הימים הובילה להיווצרותן בישראל של שתי קהילות אפיסטמיות שהיו, בהקשר לשטחים שנכבשו על ידי ישראל במלחמה ולעימות הישראלי-פלסטיני, מה שמכונה "קהילות מוסר" מובהקות (Moral Communities).¹ לכול אחת מקהילות אלו תפיסה מגובשת, שעוצבה וקודמה על ידי מנהיגי דעה, מעצבי שיח ואינטלקטואלים ציבוריים.² מימין ניצבו מי שתפסו את הנוכחות הישראלית בשטחים כהכרחית, תוך סימונם כחלק אורגני מן הזהות הלאומית; משמאל היו מי שתפסו אותה נוכחות ככתם מוסרי שיש להיפטר ממנו.

ככול קהילות המוסר, מדובר במי שהכילו מעט חברים, אך כמנהיגות אוונגרדיסטית אפיסטמית-אידיאולוגית הן השפיעו והטעינו את השיח הפוליטי בישראל;³ כל אחת בקרב מחנה אידיאולוגי אחר. מנהיגי כל קהילה היו הרוח החיה מאחורי התהוותן של תנועות חברתיות ("שלום עכשיו", "גוש אמונים"), מפלגות פוליטיות – הן אלו שהתחרו על הנהגת המדינה ("חירות", "העבודה") והן אלו שהשתייכו בהגדרה לגוש פוליטי שמאלי (ר"ן, מפ"ם) או ימני ("התחיה", "צומת", "מולדת"). היו בהן אנשי רוח, משוררים, אנשי אקדמיה בכירים, ובעיקר "ביטחוניסטים", מי שמחזיקים

1 Richard Trautman, "Moral Communities? Religion as a Source of Social Trust in a Multilevel Analysis of 97 German Regions," *European Sociological Review*, Vol. 27, no. 3 (2011), pp. 246-363.

2 Leonhard Dobusch and Sigrid Quack, *Epistemic Communities and Social Movements: Transnational Dynamics in the Case of Creative Commons*, MPIfG Discussion Paper 08/8 (Cologne: Max Planck Institute for the Study of Societies, 2008).

3 André C. Drainville, "Critical Pedagogy for the Present Moment: Learning from the Avant-Garde to Teach Globalization from Experiences," *International Studies Perspectives*, Vol. 4, no. 3 (2003), pp. 231-249.

במרחב השיח הישראלי בהון המוסרי והמנהיגותי האולטימטיבי בכול הקשור להקניית לגיטימציה לתפיסות מדיניות.⁴

מוסכם כי קהילות אלו השפיעו בעיקר על עיצוב השיח הציבורי, שהפך רובו ככולו לעימות בין השקפותיהן. מצב זה הוביל את השיח הפוליטי הישראלי כמעט לחלוטין לשיח חד-נושאי, מאורגן סביב סוגיית השטחים והבעיה הפלסטינית.⁵ תרומה נוספת של קהילות אלו לרפרטואר של הפוליטיקה הישראלית היא החדרת אופני התנהגות פוליטית ומסורות פוליטיות. רבות נכתב על היבט מסוים בהקשר זה: מיסודן החלוצי של שתי תנועות חברתיות – "שלום עכשיו" ו"גוש אמונים" – המהוות, כל אחת מהן, שחקן חוץ-פרלמנטרי רב עוצמה, שלא רק שיקף, אלא אף עיצב והזין את השחקנים הפוליטיים המסורתיים.⁶ מדובר בהתהוות תקדימית בישראל, שהוקמה כ"מדינת מפלגות" מובהקת.⁷

פן נוסף בתרומת אותן קהילות מוסר לרפרטואר ההתנהגות הפוליטית הישראלית היא "הסרבנות הצבאית האסטרטגית".⁸ בניגוד למה שמכונה "סרבנות מצפונית", אותה יש לתפוס כאמצעי של יחידים, הכוונה כאן היא לסרבנות קולקטיבית אותה מעודדים, מפיקים ומקדמים יזמים פוליטיים במטרה להשפיע באמצעותה על עיצוב המדיניות הצבאית והפוליטית.⁹ עד מלחמת ששת הימים לא הייתה הסרבנות חלק מרפרטואר ההתנהגות וההשפעה הפוליטית בישראל,¹⁰ ואולם מאז פריצתה של האנתיפאדה השנייה, הפכה תופעת "הסרבנות הצבאית האסטרטגית" לחלק בלתי נפרד מ"ארגז הכלים" של תנועות השמאל בחברה האזרחית הישראלית. טייסים, לוחמי סיירת מטכ"ל ומשרתי יחידה 8200 חתמו על "מכתבי סרבנות". תוך כך

4 Udi Lebel and Guy Hatuka, "De-Militarization as Political Self-Marginalization: Israeli Labor Party and the MISEs (members of Israeli security elite) 1977-2015," *Israel Affairs*, Vol. 22, no. 3-4 (2015), pp. 641-663.

5 Michal Shamir and Asher Arian, "Collective Identity and Electoral Competition in Israel," *American Political Science Review*, Vol. 93, no. 2 (1999), pp. 265-277.

6 Samuel Peleg, "Peace Now or Later?: Movement-Counter-movement Dynamics and the Israeli Political Cleavage," *Studies in Conflict & Terrorism*, Vol. 23, no. 4 (2000), pp. 235-254; Michael Feige, "Rescuing the Person from the Symbol: 'Peace Now' and the Ironies of Modern Myth," *History & Memory*, Vol. 11, no. 1 (1999), pp. 141-168.

7 עופר קניג ואור טוטנאור, "היחלשות המפלגות המצרפיות הגדולות: האם ישראל היא מקרה קיצוני?", בתוך: **הבחירות בישראל – 2015**, מיכל שמיר וגדעון רהט, עורכים (ירושלים: המכון הישראלי לדמוקרטיה, 2017), עמ' 25-57.

8 Udi Lebel, "'Blackmailing the Army' – 'strategic Military Refusal' as Policy and Doctrine Enforcement: The Formation of a New Security Agent," *Small Wars and Insurgencies*, Vol. 25, no. 2 (2014), pp. 297-328.

9 שם.

10 אלק ד' אפשטיין, "המאבק על הלגיטימציה: התפתחות הסרבנות המצפונית בישראל מקום המדינה ועד מלחמת לבנון", **סוציולוגיה ישראלית**, כרך א', גיליון 2, 1999, עמ' 320-358.

אף החלו לפעול ארגוני חברה אזרחית שעודדו את נקיטת הסרבנות האסטרטגית וסיפקו הכרה והוקרה למבצעה. "העתקה תרבותית" של פרקטיקה זו, גם אם באופן שולי וחסר מיסוד, התקיימה בימין ערב ביצועה של תוכנית ההתנתקות מגוש קטיף וחבל עזה ב-2005.¹¹

מטרות המאמר

מטרתו של מאמר זה היא לבחון את היחס הציבורי לתפיסות השמאל והימין את השטחים, וזאת בהסתמך על התקבלותה הציבורית של "הסרבנות הצבאית האסטרטגית" מימין ומשמאל. הנחת המוצא של המאמר גורסת כי מידת הסובלנות והאמפתיה לה זוכה כל אחד מסוגי הסרבנות בדעת הקהל מעידה על מעמדה של העמדה האידיאולוגית המניעה את הסרבנות: באמצעות היחס לסרבנות הימין, שמזוהה עם הסתייגות מפינוי יישובים והתנגדות לנסיגות טריטוריאליות משטחים שנכבשו במלחמת ששת הימים, ניתן יהיה ללמוד עד כמה נתפסים השטחים כרכיב מהותני בזהותו האידיאולוגית של הימין, וזאת משום שפעולת הסירוב תיתפס כביטוי לקושי מצפוני אותנטי בקרב הנוקטים סרבנות. במקביל, הבעת הזדהות או אף אמפתיה ביחס לסרבני שמאל, המעידים על עצמם כי הם מתקשים, בעת היותם בצבא, לקחת חלק ב"כיבוש", קרי בפעולות שיטור ואבטחה ובפעילות מבצעית ביהודה ושומרון, תעיד על הכרה ב"אחרות" (otherness)¹² שבאותם שטחים ותסמן את ההסתייגות מהשליטה הישראלית בהם ובאוכלוסייה האזרחית הפלסטינית ביהודה ושומרון כחלק אינטגרלי מזהותו האידיאולוגית של השמאל. בנוסף לבחינת מידת הסובלנות והאמפתיה לסרבנות הימין ולסרבנות השמאל, נבחנת במאמר השונות ביחס לכול סוג של סרבנות בקרב כל אחד מהמחנות הפוליטיים בנפרד. גם כאן, הנחת המוצא היא שסובלנות או אמפתיה כלפי סרבנות המייצגת אידיאולוגיה יריבה משקפות את תפיסתה כביטוי לקושי מצפוני אותנטי. הנתונים המוצגים במאמר יאפשרו להבין עד כמה קיימת ציפייה חברתית להרחקתן של קבוצות מן החובה לבצע פקודות צבאיות בשטחים כאשר אלו סותרות את אמונתן ומצפונן; כלומר, עד כמה היחס לשטחים, בין אם בקרב מי שמעוניינים להכילם במרחב הישראלי הריבוני ובין אם בקרב מי שפועלים להסגת

11 משלל סיבות לא ניתן לעמוד על היקף הסרבנים אלא על התפתחותן של "שיח הסרבנות", שהוא נשוא מחקרנו: איתן אורקיבי ואודי לבל, *שיח הסרבנות הצבאית-אסטרטגית בישראל* (מחקר בהכנה).

12 Ahmad, Aijaz, "Jameson's Rhetoric of Otherness and the 'National Allegory'," *Social Text*, Vol. 17 (1987), pp. 3-25.

ישראל מהם, עבר תהליך של סנקטיפיקציה (Sanctification)¹³ ושל סימונם כרכיב זהותני-מהותני כמורדתי בפרספקטיבה של דת פוליטית ודת אזרחית.¹⁴

ממצאים

תקפותן של טענות המאמר נבחנה באמצעות סקר אינטרנטי שנערך בינואר 2015 בקרב מדגם הסתברותי של 1,024 משיבים, המייצג את האוכלוסייה הבוגרת היהודית בישראל (גילאי 18 ומעלה). טעות הדגימה היא 4.5 אחוזים. את הסקר ביצעה חברת הסקרים "מאגר מוחות".

סרבנות שמאל הוגדרה לצורך הסקר כ"תופעה שבמסגרתה ישנם כאלה המשרתים בצה"ל או בכוחות הביטחון, אשר מסרבים לציית לפקודה לשרת בשטחי יהודה ושומרון", דהיינו, סירוב לקחת חלק בפעילות צבאית בשטחים הכבושים על רקע התנגדות אידיאולוגית לכיבוש. סרבנות ימין הוגדרה כתופעה שבמסגרתה "מסרבים לציית לפקודה להשתתף בפינוי מאחזים ויישובים בשטחי יהודה ושומרון", כלומר סירוב להשתתף בפעילות צבאית הפוגעת במפעל ההתנחלויות או בשליטה הישראלית בשטחים הכבושים.

תפיסת הלגיטימיות של סרבנות שמאל וימין

בחלקו הראשון של הסקר התבקשו הנשאלים לדרג את מידת הסכמתם עם הגדרתן של סרבנות ימין וסרבנות שמאל, כהתנהגות מוסרית או חוקית או כתופעה הראויה לשבח או לגנאי. הממצא העקבי ביותר בסקר הוא הצהרה על יחס חיובי יותר לסרבנות הימין, לעומת היחס לסרבנות השמאל. בעוד שממוצע ההסכמה¹⁵ עם הגדרתה של סרבנות שמאל כ"התנהגות מוסרית" עמד על 2.39, הרי שביחס לסרבנות ימין עמד ממוצע ההסכמה על 2.85. פער דומה נשמר גם ביחס לתפיסתה של הסרבנות כ"התנהגות לגיטימית" (2.29 לעומת 2.60), וכן ביחס למידת ההסכמה להגדרת הסרבנות כ"התנהגות חוקית" (2.22 לעומת 2.08).

מגמה זו נשמרת גם ביחס לתפיסת הסרבנות כתופעה הראויה לגנאי או לשבח: 48 אחוזים מהנשאלים השיבו כי יש לגנות את סרבנות הימין, לעומת 68 אחוזים שסברו כך ביחס לסרבנות השמאל, ואילו עשרים אחוזים השיבו כי יש לשבח את סרבנות הימין, לעומת שמונה אחוזים שסברו כך ביחס לסרבנות השמאל. גם ביחס לתפיסת הסרבנות כמקור ל"בושה" או ל"גאווה" נמצאו פערים המעידים על

Annette Mahoney, Kenneth I. Pargament, Aaron Murray-Swank and Nichole Murray-Swank, "Religion and the Sanctification of Family Relationships," *Review of Religious Research*, Vol. 44, no. 3 (2003), pp. 220-236.

Marcela Cristi, *From Civil to Political Religion: The Intersection of Culture, Religion and Politics* (Ontario: Wilfrid Laurier University Press, Ontario, 2001).

15 מידת הסכמה נמדדה בסקר זה בסולם מ' 1 (לא מסכים כלל) עד 5 (מסכים מאוד).

יחס חיובי יותר לסרבנות הימין: 37 אחוזים מהנשאלים הגדירו את סרבנות הימין כתופעה "מעוררת בושה", לעומת 57 אחוזים שתפסו כך את סרבנות השמאל, ואילו 26 אחוזים מהנשאלים הגדירו את סרבנות הימין כתופעה "מעוררת גאווה", לעומת תשעה אחוזים שהסכימו להגדרה זו ביחס לסרבנות השמאל.

כפי שניתן לראות בטבלה 1, האמפתיה היחסית לסרבנות הימין לעומת סרבנות השמאל מתבטאת גם בתוך המחנות הפוליטיים: ממצאי הסקר מלמדים כי סרבנות ימין זוכה ללגיטימציה רבה בקרב הנוטים לימין, יותר משסרבנות השמאל זוכה בקרב הנוטים לשמאל.

טבלה 1: היחס לסרבנות ימין ושמאל בכלל המדגם ולפי נטייה פוליטית

סרבנות שמאל		סרבנות ימין		
בקרוב הנוטים לשמאל	בקרוב כלל המדגם	בקרוב הנוטים לימין	בקרוב כלל המדגם	
2.75	2.39	3.39	2.84	תפיסת סרבנות כהתנהגות מוסרית (ממוצע הסכמה מ־1 עד 5)
2.45	2.29	3.11	2.60	תפיסת סרבנות כהתנהגות לגיטימית (ממוצע הסכמה מ־1 עד 5)
2.08	2.03	2.60	2.22	תפיסת סרבנות כהתנהגות חוקית (ממוצע הסכמה מ־1 עד 5)
12%	8%	34%	20%	ראויה לשבח (שיעור מסכימים)
54%	68%	31%	48%	ראויה לגינוי (שיעור מסכימים)
17%	9%	46%	26%	מעוררת גאווה (שיעור מסכימים)
40%	57%	23%	26%	מעוררת בושה (שיעור מסכימים)

על מידת הלגיטימציה של סרבנות הימין ביחס לסרבנות השמאל מעידות ההסכמות לסדרה של שאלות השוואתיות שבהן התבקשו הנשאלים לבחור האם שתי הסרבנויות הן לגיטימיות, האם אחת לגיטימית והשנייה לא, או האם שתיהן לא לגיטימיות. 42 אחוזים מהנשאלים בקרב כלל המדגם (פחות מחצי) הסכימו עם הקביעה כי שני סוגי הסרבנות אינם לגיטימיים, ואולם רבע מהנשאלים (25 אחוזים) קבעו כי סרבנות הימין היא לגיטימית, בעוד שסרבנות השמאל אינה לגיטימית. רק מיעוט זניח של נשאלים – שלושה אחוזים בלבד – השיב כי סרבנות השמאל

היא לגיטימית ואילו סרבנות הימין אינה לגיטימית. כמעט חמישית מהנשאלים (16 אחוזים) סברו ששני סוגי הסרבנות לגיטימיים באותה מידה.

דימוי סרבני השמאל וסרבני הימין

הסקר מלמד כי סרבני הימין נהנים מאמפתיה רבה יותר בדעת הקהל, ובאופן עקבי מזוהים כבעלי תכונות חיוביות יותר, בעוד שסרבני השמאל זוכים ליחס הפוך: מרבית הנשאלים מייחסים להם תכונות שליליות. כמחצית מהנשאלים (48 אחוזים) מגדירים את סרבני הימין כפטריוטים, לעומת 18 אחוזים המייחסים הגדרה זו לסרבני השמאל, ורק 18 אחוזים בוחרים להגדיר סרבני שמאל כ"מלח הארץ ואוהבי המדינה", בעוד שכמעט מחצית מהנשאלים (42 אחוזים) מגדירים כך סרבני ימין. לצד זאת, יותר משליש (38 אחוזים) מבין הנשאלים מגדירים את סרבני השמאל כבוגדים, לעומת 15 אחוזים בלבד המייחסים הגדרה זו לסרבני הימין. 44 אחוזים מהנשאלים מגדירים סרבני שמאל כ"עשבים שוטים ופורעי חוק", לעומת 25 אחוזים המוכנים להגדיר כך סרבני ימין.

מגמה דומה מתקיימת בשאלות המבקשות מן הנשאלים לדרג את הסרבנים בסולם הנע מ"פחדנים מאוד" (1) ל"אמיצים מאוד" (5): כמעט מחצית מהנשאלים (47 אחוזים) הגדירו את סרבני הימין כ"אמיצים", בעוד שרק 23 אחוזים הגדירו כך את סרבני השמאל. ממצאים דומים עולים גם בסולם הנע מ"לא מוסריים" (1) עד "מוסריים" (5): סרבני הימין מזוהים כמוסריים יותר (46 אחוזים מהנשאלים הסכימו להגדרה זו) מסרבני השמאל (25 אחוזים מהנשאלים הסכימו להגדרה זו). כצפוי, נמצא שלנטייה הפוליטית של הנשאלים יש זיקה ברורה לאופן שבו הם תופסים את הסרבנים הקרובים אליהם אידיאולוגית, לעומת סרבנים המזוהים עם המחנה הנגדי. עם זאת, השוואה בין בסיסי התמיכה בסרבנים מראה כי מידת האמפתיה לסרבני הימין בקרב הנוטים לימין גדולה ממידת האמפתיה לסרבני השמאל בקרב הנוטים לשמאל: 65 אחוזים מקרב הנוטים לימין הסכימו עם הגדרתם של סרבני הימין כאמיצים, ו־69 אחוזים הסכימו עם הגדרתם כפטריוטים, לעומת 43 אחוזים מקרב הנוטים לשמאל שהסכימו עם הגדרתם של סרבני השמאל כאמיצים, ו־32 אחוזים שהסכימו עם הגדרתם כפטריוטים. בנוסף, סרבני הימין זוכים לאהדה יחסית גם בקרב המחנה הנגדי: האמפתיה לסרבני הימין בקרב אנשי השמאל גבוהה יותר מאשר האמפתיה לסרבני השמאל בקרב אנשי הימין: מבין הנוטים לשמאל, 36 אחוזים הגדירו את סרבני הימין כאמיצים ו־27 אחוזים הגדירו אותם כפטריוטים, לעומת 17 אחוזים מקרב הנוטים לימין שהגדירו סרבני שמאל כאמיצים ו־15 אחוזים שהגדירו אותם כפטריוטים. מגמות אלו מתקיימות גם בייחוס תכונות שליליות (ראו טבלה 2).

טבלה 2: היחס לסרבני ימין ושמאל בכלל המדגם ולפי נטייה פוליטית

שיעור הסכמה עם הטענה כי הסרבנים הינם:	סרבני ימין			סרבני שמאל		
	בקרב כלל המדגם	בקרב הנוטים לימין	בקרב הנוטים לשמאל	בקרב כלל המדגם	בקרב הנוטים לימין	בקרב הנוטים לשמאל
אמיצים	47%	65%	36%	23%	17%	43%
מוסריים	46%	67%	24%	25%	18%	51%
פטריוטיים	48%	69%	27%	18%	15%	32%
מלח הארץ	42%	66%	15%	18%	15%	32%
פחדנים	16%	9%	23%	37%	45%	21%
לא מוסריים	17%	7%	32%	37%	43%	23%
בוגדים	15%	8%	25%	38%	47%	23%
עשבים שוטים	25%	9%	45%	44%	49%	29%

היחס הראוי לסרבני שמאל וסרבני ימין

האמפתיה היחסית לסרבנות הימנית נשמרת גם בעמדות הציבור בנוגע ליחס שעל הצבא לגלות כלפי סרבנות. כשליש מהנשאלים (36 אחוזים) סבורים שבמציאות העכשווית סרבנות הימין היא "תופעה שצה"ל צריך ללמוד לחיות אתה", לעומת קצת יותר מרבע (29 אחוזים) הסבורים כך ביחס לסרבנות השמאל. שיעור המתנגדים לקביעה זו גבוה ביחס לסרבנות השמאל – 62 אחוזים לעומת 47 אחוזים שאינם מסכימים לטענה כי על צה"ל "ללמוד לחיות" עם תופעת הסרבנות.

באופן ספציפי יתר, הנשאלים התבקשו לבחור בין ארבע דרכי התמודדות עם סרבנות בתוך הצבא: שתי דרכים המשקפות נקיטת סנקציות מיידיות – שחרור מידי מהצבא או העמדה למשפט צבאי וכליאה – לעומת שתי דרכים המשקפות הכלה יחסית של התופעה – פעילות חינוך והסברה ושיבוץ הסרבנים במשימות חלופיות. ביחס לסרבני השמאל, מרבית הנשאלים סבורים כי יש להעמיד אותם למשפט צבאי ולהכניסם לכלא (38 אחוזים), בעוד שביחס לסרבני הימין, מרבית הנשאלים (46 אחוזים) סבורים כי יש לאפשר להם לשרת בצה"ל ולשבצם במשימות אחרות. שני שלישי מהנשאלים (64 אחוזים) סבורים שיש להכיל בדרך זו או אחרת את סרבני הימין, בעוד ש-28 אחוזים סבורים שיש לנקוט נגדם סנקציות משמעותיות מיידיות, ואילו 47 אחוזים סבורים שעל צה"ל להכיל את סרבני השמאל, לעומת 46 אחוזים הסבורים שיש לנקוט נגדם סנקציות.

בסדרת שאלות נוספת התבקשו המשיבים לקבוע האם צה"ל צריך לפטור או לחייב חיילים לבצע משימות המנוגדות לזהותם הדתית, הלאומית או האידאולוגית, וזאת ביחס לארבע קבוצות: פינוי מאחזים או יישובים ביהודה ושומרון על ידי חיילים מהציונות הדתית או חיילים מתנחלים; פעילות מבצעית ביהודה ושומרון

על ידי חיילים המתנגדים לכיבוש; פעילות מבצעית בשבת על ידי חיילים חרדים; פינוי יישובים או מאחזים פלסטיניים על ידי חיילים בדואים. על פי הסקר, חיילים דתיים או מתנחלים הם הקבוצה שנתפסת כראויה ביותר לקבל פטור ממשימות הנוגדות את מצפונה (57 אחוזים), בעוד שחיילים המתנגדים לכיבוש הם הקבוצה שהכי ראוי לחייב את חבריה לבצע פעילות בניגוד למצפונה (52 אחוזים).

סיכום

מהכרעה להכלה – גם ביחס לניהול השונות המבצעית בשטחים
תוצאות הסקר מלמדות על פער בין הסיקור התקשורתי והתייחסות בכירי הממסד הצבאי והפוליטי לבין התייחסות הקהל הרחב לסרבנות צבאית. בכול פעם שנחשפה סרבנות צבאית אסטרטגית ביחס לשירות בשטחים, הן במקרה של סרבנות שמאל (החל מ"מכתב השמיניסטים" ועד למכתב הסרבנות של יוצאי יחידה 8200) והן במקרה של סרבנות ימין (החל מזו שניסו לקדם ערב נסיגת צה"ל מעזה ויריחו במסגרת יישום הסכמי אוסלו ועד ליישומה של תוכנית ההתנתקות מרצועת עזה), הדבר הוביל ללא פחות מאשר מה שמכונה "תבהלה מוסרית".

נשיאי מדינת ישראל, ראשי ממשלותיה, שרי ביטחון וחינוך, וכמובן רמטכ"לים, ראשי אכ"א וקציני חינוך ראשיים נדרשו, כל אחד מהם בתקופת כהונתו, לגנות ולהוקיע בחריפות את תופעת הסרבנות ולהציגה כלא פחות מאשר מתכון להתפוררות החברה והצבא. גם ליברל מובהק כמו השופט העליון אהרון ברק, כאשר דן בעתירת שמונה סרבני שטחים שדרשו שהצבא יפטור אותם משירות ביהודה ושומרון, דחה את תביעתם והסביר כי לא יתכן שצה"ל יהפוך ל"צבא של עממים". לעומת זאת, כפי שתוצאות הסקר מעידות, לא קיימת בציבור הרחב תמיכה גורפת או אהדה מופלגת לגילויי סרבנות, אך מנגד, לא מתקיימת תבהלה מול תביעתם של חיילים לא לקחת חלק בפעילות צבאית המנוגדת לערכיהם ואמונותיהם הבסיסיות.

נראה כי לאחר ארבעים שנה בהם שתי הקהילות הפוליטיות הכילו את הסרבנות הצבאית המאורגנת כחלק מרפרטואר המחאה שלהן, לא קיימת הוקעה גורפת של אלה הנוקטים סרבנות צבאית וגם לא הרחקה מידית שלהם מהצבא. בחלק מן המקרים אף קיימת אמפתיה למניעיהם וציפייה כי המדיניות הצבאית תאפשר את השתלבותם של סרבנים פוטנציאליים בעשייה המבצעית, מבלי שיידרשו להיקלע לקונפליקט זהות.

היררכיה בין סרבנויות ומעמד השטחים

ניסינו להקיש מן הסקר על מעמדן של שתי התפיסות המתחרות ביחס לשטחים, באמצעות פריזמת הזהות הפוליטית. כזכור, הנחנו כי הקבוצה שזוכה ליתר אמפתיה

ושסרבנותה נתפסת כנובעת מקושי אותנטי יותר היא זו שעמדתה הפוליטית מצוידת ביתרון בדעת הקהל הכללית. מדובר כמובן על יתרון מוגבל ותָּחוּם אך ורק להקשר זה. מן הסקר עולה, כפי שפורט בפרק הממצאים, כי יתרון זה מצוי בידי הימין. ייחוס יתר אותנטיות לקושי של סרבני ימין פוטנציאליים לקחת חלק בפינוי התנחלויות או בנסיגה טריטוריאלית, מאשר לזה של סרבני שמאל פוטנציאליים לשרת בשטחים ולתחזק בהם את הכיבוש, מעיד על כך שהקהל הרחב תופס את שטחי יהודה ושומרון כרכיב משמעותי בזהותם של רבים מן הישראלים, גם אם אינו חלק מהם. כאמור, אין מדובר על יתרון המתורגם בהכרח להתנגדות לויתורים טריטוריאליים. אך בהחלט מדובר על משאב פוליטי שהעמדה המתחרה לא מצוידת בו: תפיסה שפתרון פוליטי מסוים מהווה בהכרח פגיעה בקהילה פוליטית. יש יותר מקורטוב אירוניה בעובדה שסרבנות השמאל, שהקדימה בהרבה את סרבנות הימין, ושמניעה לובנו משך עשורים בשיח אידיאולוגי-אינטלקטואלי פורה ועשיר, נתפסת כיום כפחות מוסרית, אותנטית ולגיטימית מסרבנות הימין, שמובילה ויזמיה "אימצו" מרפרטואר המחאה של השמאל, תוך תביעה להכרה ברגישותם המצפונית על בסיס תפיסה של רב־תרבותיות, שגם את התשתית לה הניח השמאל.